

Юрчишин В.Д.,

канд. юрид. наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та кримінології
Івано-Франківського юридичного інституту
Національного Університету
«Одеська юридична академія»

ІСТОРИЧНІ ФОРМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ КРАЇН ЄВРОПИ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ: СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

У статті досліджуються історичні форми кримінального процесу в контексті міжнародних правових стандартів. Відзначається залежність форми процесу від наступних критеріїв: державного (саме ним визначається ступінь свободи особистості), політичного режиму, рівня правової культури в суспільстві, а в цілому – ступеня зрілості суспільства. Автор зазначає, що сучасною наукою виділені найбільш поширені форми кримінального судочинства, які були характерні і для країн Європи.

Ключові слова: тип, модель, форма, кримінальний процес, змагальний процес, розшуковий процес, обвинувальний процес, інквізиційний процес, змішаний процес.

В статье исследуются исторические формы уголовного процесса в контексте международных правовых стандартов. Отмечается зависимость формы процесса от следующих критериев: государственного (именно им определяется степень свободы личности), политического режима, уровня правовой культуры в обществе, а в целом – степени зрелости общества. Автор указывает, что современной наукой выделены наиболее распространенные формы уголовного судопроизводства, которые были характерны и для стран Европы.

Ключевые слова: тип, модель, форма, уголовный процесс, состязательный процесс, розыскной процесс, обвинительный процесс, инквизиционный процесс, смешанный процесс.

In the article the historical forms of criminal process are probed in the context of international legal standards. Dependence of form of process is marked on the followings criteria: state (the degree of individual freedom is exactly determined them), political mode, level of legal culture in society, and on the whole – degree of maturity of society. An author marks that modern science is select the most widespread forms of the criminal legal proceeding, which were characteristic for the countries of Europe.

Keywords: type, model, form, criminal process, contention process, search process, accusatory process, inquisition process, mixed process.

Постановка проблеми. Кримінальний процес кожної країни являє собою складну систему, що складається з великого числа різних «механізмів» і «деталей». У випадку дослідження процесуального порядку провадження у кримінальних справах тієї чи іншої країни у певний період її історії, то слід наголосити, що він буде у багатьох компонентах не тільки істотно відрізнятися від того, який має місце в інших державах, але й найчастіше може виражатися своєю неповторністю у порівнянні з тими процесуальними порядками, що існували в тій же державі на інших історичних етапах її розвитку. Як наслідок, виникає вражаюче різноманіття кримінально-процесуальних систем, які, умовно кажучи, можна спостерігати «по вертикалі» (у часі) і «по горизонталі» (в просторі) [1, с. 67].

Таким чином, порядок кримінального судочинства у кожній з держав протягом їхнього розвитку мав свої особливості.

Аналіз дослідження даної проблеми. З'ясування сутності та класифікації історичних форм кримінального процесу загалом, тим або ж іншим чином торкалися у своїх дослідженнях такі відомі вчені, як Ю.М. Грошевий, Б.К. Каліновський, О.В. Капліна, П.С. Елькінд, Л.Д. Кокорев, Л.М. Лобойко, Є.Д. Лук'янчиков, П.А. Лупінська, М.М. Михенко, М.А. Погорецький, В.О. Попелюшко, А.В. Смирнов, Н.Г. Стойко, М.С. Строгович, Л.Д. Удалова, М.О. Чельцов та інші науковці. Однак, на теперішній час,

фундаментальних наукових праць, присвячених цій проблемі, практично не існує.

В такому випадку, **метою даного дослідження** є історичні форми кримінального процесу країн Європи в контексті міжнародних стандартів, їх сутність та класифікація.

Виклад основного матеріалу. Науковці у сфері нормотворчості та правозастосування інколи не враховують типологічні риси кримінального процесу, не до кінця розуміють сутності сучасного кримінального процесу. Але кримінально-процесуальна доктрина не могла б претендувати на звання науки, якби не намагалася подолати цей історичне і порівняльно-правове різноманіття, запропонувавши певні абстрактні «форми», «типи» або «моделі кримінального процесу, що є підсумком емпіричного вивчення конкретних кримінально-процесуальних систем, їх подальшої класифікації за певними критеріями і, нарешті, максимального узагальнення на рівні «ідеальних типів» або, якщо завгодно, архетипів. Подібний підхід має не тільки абстрактно-теоретичне, але і практичне значення, дозволяючи правильно зрозуміти вектор розвитку кримінального процесу тієї або іншої країни, визначити найбільш близькі йому кримінально-процесуальні системи інших держав, усвідомити місце національної кримінально-процесуальної моделі на порівняльно-правовій карті світу. Це особливо важливо в період проведення глобальних реформ (нових кримінально-процесуальних кодифікацій), адже кожній з них, як правило, передують аналітична робота по осмисленню історичної форми кримінального процесу [1, с. 67].

Про дискусійність досліджуваної теми свідчить, зокрема, невизначеність термінології. Наукова термінологія оперує «моделями», «типами», «видами» «формами» і «історичними формами» кримінального процесу, серед яких фігурують «змагальні», «розшукові», «позовні», «обвинувальні», «інквізиційні», «слідчі», «змішані», «континентальні», «англосаксонські», «романо-германські», «охоронні» і «цивільні». Навіть у відповідних розділах сучасних підручників з кримінального процесу не наводиться поняття моделі, типу, форми, виду кримінального процесу, відсутня їх систематизація.

У кримінально-процесуальній доктрині термін «модель кримінального процесу» використовується вже досить давно, хоча він так і не отримав статусу загальноприйнятого наукового терміну. Одним з перших його став вживати Р. Пекер, який опублікував у 1964 р. свою роботу, присвячену моделям належного правосуддя та контролю над злочинністю [2, р.1-68]. Слідом за ним терміном «модель» став користуватися М. Кінг, який розвинув і доповнив моделі Р. Пекера цілим рядом нових (іменованих моделями кримінальної юстиції), частину з яких він назвав «процесуальними». В подальшому цей термін закріпився в науці і став, по суті, традиційним. На думку М. Стойка, модель виникає як уявний образ, який змістовно наповнюється реальними та ідеальними рисами. Причому, вона служить, у першу чергу, не для мети формування або розвитку якоїсь теорії, а для мети управління моделюючим об'єктом [3, с. 222-223].

Виходячи із загального розуміння терміна модель (від лат. *modutus* – міра, зразок, прообраз або формалізований аналог чогось), категорію «модель кримінального процесу» можна визначити як концептуальний вираз її здійснення (реалізації) на практиці. У теоретичному плані поняття модель може бути представлена у загальнонаукових категоріях типу та виду [4, с. 13].

У кримінально-процесуальній теорії під типом кримінального процесу розуміють організацію провадження у справі в залежності від розвиненості змагальних засад, рівня гарантій прав учасників, системи доказів і способів їх оцінки. Саме тип процесу найбільш повно виражає послідовність розвитку кримінального процесуального права разом із розвитком суспільства. Отже, тип кримінального процесу відображає всю сукупність рис, характерних для певного етапу суспільного розвитку [5, с. 49].

У кримінально-процесуальній доктрині немає повної єдності думок з приводу чіткої кількості історичних форм (моделей), що визначили розвиток кримінального судочинства і його сучасний стан. Є істотні відмінності і в їх термінологічному позначенні (найменуванні). Категорія «тип» в сучасній науці нерозривно пов'язана з поняттям «типологія», тобто з методом наукового пізнання, в основі якого лежить розподіл систем об'єктів і їх подальша систематизація за

допомогою узагальненої, ідеалізованої моделі або типу. Типологія є одним з найважливіших засобів пізнання об'єкта і створення його теорії [4, с. 13; 5, с. 685]. У науковому пізнанні застосовуються різноманітні її форми. Типологія є класифікацією об'єктів за істотними ознаками [7, с. 200]. У науці кримінального процесу більшість учених виділяє наступні три типології кримінального процесу: ідеальну, морфологічну та історичну.

Виділяючи велику кількість реально існуючих або тих, які існували в минулому режимів судочинства, ми переходимо від загального – поняття ідеальних типів та їх видів – до особливого і окремого, від внутрішнього до зовнішнього, тобто отримуємо поняття форми процесу, яка також є типом судочинства, однак не абстрактно-ідеальним, а реальним [4, с. 15].

В цьому сенсі слід відрізнити одне від одного модель кримінального процесу як архетип (певну абстракцію) і конкретні національні кримінально-процесуальні системи, які найчастіше на 100% не відповідають жодному із виділених кримінально-процесуальних архетипів. Що стосується розбіжності в кількості моделей кримінального процесу, то вона найчастіше пояснюється аж ніяк не помилковістю уявлень тих чи інших авторів, а використанням ними різних методологічних підходів [1, с. 68]. Так, західні автори, як правило, виділяють лише дві моделі кримінального процесу, які виникли в результаті історичного розвитку і зберігають своє порівняльно-правове значення в сучасному світі: обвинувальний (accusatorial) кримінальний процес та інквізиційний (inquisitorial) кримінальний процес [8, р. 5]. Однак, коли до порівняльно-правового критерію приєднати критерій історичний, то обидві вказані вище моделі настільки сильно видозмінилися з урахуванням історичного розвитку, що в науковому плані постають у двох варіантах: архаїчному (суто історичному) та сучасному. В результаті ми отримуємо не дві, а чотири форми: 1) архаїчну обвинувальну; 2) архаїчну інквізиційну; 3) змагальну; 4) змішану.

Однак, історично склалося так, що коли модернізація обвинувальної моделі кримінального процесу за поширеною в науці думкою відбувалася плавно і часом непомітно, не

супроводжуючись «революційними» перетвореннями, то в розвитку інквізиційного процесу існує явний перехід, коли архаїчний варіант поступився місцем сучасному – так званому змішаному кримінальному процесу. Інакше кажучи, у випадку з інквізиційним процесом ми стикаємося не тільки з еволюцією, але й із справжньою законодавчою революцією, яка не повинна залишатися поза нашою увагою. У такій ситуації виходячи з суто методологічних міркувань історичний критерій класифікації має менше значення для обвинувального кримінального процесу і більше – для інквізиційного процесу, тобто при виділенні моделей кримінального процесу він цілком може застосовуватися асиметрично. В такому випадку, ми отримуємо вже три форми кримінального процесу: 1) змагальна; 2) інквізиційна (обвинувальна); 3) сучасна змішана.

Встановлення особи, яка вчинила злочин – об'єктивно необхідний результат будь-якої кримінально-процесуальної діяльності. Цей результат має бути достовірним, істинним та справедливим, інакше все кримінальне судочинство буде виражатися у формі свавілля. Основна відмінність вказаних форм – допустима строгість форми (формальність) і частка справедливості та об'єктивності у провадженні по справі, що визначає різні шляхи досягнення мети.

Історична форма кримінального процесу – це форма організації процесу, яка обумовлює джерело руху кримінальної справи і підстави процесуального статусу її учасників [9, с. 16]. Зазвичай в теорії кримінального процесу виділяють три види історичної форми кримінального процесу, яку в літературі іноді називають ідеальними типами: змагальну, розшукову та змішану. При цьому, відзначається залежність форми процесу від наступних критеріїв: державного (саме ним визначається ступінь свободи особистості), політичного режиму, рівня правової культури в суспільстві, а в цілому – ступеня зрілості суспільства.

Такі ідеальні форми кримінального процесу як змагальна та розшукова прямо протилежні один одному, рівноцінні і не змінюють один одного, крім того, в чистому вигляді ніколи не існують. Будь-який кримінальний процес в реальній дійсності здійснюється між змагальними і розшуковими початками,

рухаючись в напрямку одного з них. В даному випадку, це є змішане провадження, яке знаходиться між ідеальними типами.

Німецький юрист Крістіан Томушат (вжив термін «європеїзація права», назвавши так свою наукову публікацію, і помітивши в ній, що взаємне зближення правопорядку в Європі – факт, який не потребує емпіричних обґрунтувань. Застосовуючи аналогію з приводу технологічного розвитку, який вийшов за межі національних держав, аналогічно це відбулося і з правовими інститутами та принципами [10, с. 7].

Висновки. Таким чином, дана тенденція притаманна на сучасному етапі розвитку кримінально-процесуальної науки та розвитку історичних форм кримінального процесу в контексті міжнародних правових стандартів. Всі зазначені підходи до класифікації форм кримінального процесу теоретично цілком допустимі і застосовуються як у вітчизняній, так і в західній кримінально-процесуальній науці. Враховуючи різні підходи до дослідження форм (типів, моделей) в доктрині кримінального процесу зараз існує їх різноманітна класифікація. Так, учені в західній доктрині кримінального процесу використовували порівняльний підхід до дослідження типів (форм, моделей) судочинства, що сприяло виникненню англійського, німецького, французького, бельгійського типів кримінального процесу. Доктрині вітчизняного кримінального процесу властивий історичний підхід до дослідження форм кримінального процесу. Хоча, наприклад, у кримінально-процесуальній науці України в основному використовується категорії «тип або форма кримінального процесу», в той час, як в доктрині кримінального процесу Росії використовується категорія «модель кримінального процесу». Однак, інтеграція досліджень у західній і вітчизняній (національній) кримінально-процесуальній науці буде сприяти виникненню новітніх класифікацій типів (форм, моделей) кримінального процесу. Разом з тим сучасною наукою виділені найбільш поширені форми кримінального судочинства, які були характерні і для країн Європи.

Література:

1. Курс уголовного процесса / А.А. Арутюнян, Л.В. Брусницын, О.Л. Васильев и др.; под ред. Л.В. Головки. М.: Статут, 2016. – 850 с.

2. Packer H. Two Models of the Criminal Procedure / H. Packer // University of Pennsylvania Law Review. – 1964. – VOL. 113. – P.1-68.

3. Стойко Н. Г. Модель уголовного процесса как концептуальное выражение его осуществления на практике / Н. Г. Стойко // Пробелы в российском законодательстве. Юридический журнал. – М., 2009. – № 1. – С. 222–227.

4. Смирнов А. В. Модели уголовного процесса / А. В. Смирнов. – Санкт-Петербург: Наука, 2000. – 224 с.

5. Калиновский К. Б. Законность и типы уголовного процесса: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Калиновский Константин Борисович. – Санкт-Петербург, 1999. – С. 49.

6. Философский энциклопедический словарь / Гл. Редакция : Л.Ф. Ильиёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов. – М. : Сов. Энциклопедия. 1983. – 840 с.

7. Философский словарь [Текст] / ред. И. Т. Фролов. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1987. – 590 с.

8. European Criminal Procedure / Ed. by M. Delmas-Marty, J.R. Spencer. – Cambridge, 2004. – P. 5.

9. Лобойко Л.М. Кримінальний процес: навч. посіб. – К.: Ваіте, 2014. – 280 с.

10. Основи кримінального процесу Федеративної Республіки Німеччини. Кримінальний процесуальний кодекс ФРН (неофіц. перекл. Савченка В.А.): [навч. посібник] / Савченко В.А., Соловій Я.І., Фелик В.І., Юрчишин В.Д. – Х.: Право, 2016. – 372 с.

УДК 347.963(477)

Юрчишин В.М.,

канд. юрид. наук, доцент,
завідувач кафедри кримінальної юстиції
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету
“Одеська юридична академія”

СЛІДЧИЙ СУДДЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

У статті розглядається поняття слідчого судді, як суб'єкта, що здійснює судовий контроль за досудовим